

Прегледни рад

УДК: 323.1(=163.41)"1914"

94(=163.41)"1914"

DOI: 10.5937/zrffp55-54631

НАЦИОНАЛНА ИДЕЈА СРБА 1914. ГОДИНЕ: КУРИОЗИТЕТ И(ЛИ) УСУД

Саша С. МАРКОВИЋ¹

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Сомбор (Србија)

¹ milnik.markovic@gmail.com

Примљен: 7. 11. 2024.
Прихваћен: 10. 6. 2025.

НАЦИОНАЛНА ИДЕЈА СРБА 1914. ГОДИНЕ: КУРИОЗИТЕТ И(ЛИ) УСУД

Кључне речи:
нација;
идеја;
Срби;
образовање.

Сажетак. Развој националне идеје Срба је слојевита, комплексна и историјски дуготрајна појава. Њен састав обилује палимпсестом бројних идеја насталих у различитим тренуцима борбе за ослобођење и формирање државе. Сваки од тих слојева израз је занимљивог приступа, у којем су се преплитали и рационални принцип, и неодољива моћ емоције. Мотив за јачање патриотизма је проналажен у романтизованој представи о сопственој прошлости. Представа је, захваљујући прихватању образовања, могла да буде вернија реалности, али јој је тада мањкало воље за успехом у остварењу амбициозног циља; могла је да постане и имагинарнија, када је, ношена идолима, тежила да преброди замршену стварност. У једном тренутку се развијало самопоуздање, а у другом самообмана. Граница између њих није јасно уочива и искључиво опредељење за једну од њих је могло да онемогући национални развој. Излаз из противречности је суочавање са националном идејом Срба и њеним изразом, без идеолошких примеса које је величају или негирају.

У години у којој смо од почетка Великог рата удаљени 110 година, ретки су догађаји који имају за циљ да обележе ову годишњицу. Поређење са обележавањем једног века од поменутог рата, када је с правом уприличен велики број научних скупова и када су остављени значајни писани трагови, у историографији је, у најмању руку, неизводљиво, а можда и неумесно. Делимично оправдање налази се у страху од тога да се достојанствено сећање на свакодневицу Срба у тим данима не помути умишљеним хвалоспесима о сопственом значају и величини, али и да савремена геополитичка ситуација, коју карактерише изразита напетост у међудржавним односима, може нашу „културу сећања” тумачити као претенциозно понашање, оптерећено стигматизованим наслеђем с краја прошлог века. Ипак, сматрам да је изузетно важно да, из пијетета према прецима и због демонстрирања сталне спремности да се суочимо са преиспитивањем историографије, покушамо да останемо на линији њених високих домета, који су опрезно и критички постављени, како према валоризованим резултатима струке тако и према пропагандним текстовима ексклузивних амбиција и прозелитистичких побуда. У том покушају треба очувати наратив отпоран на сугестивност и дискрепанцију, а привржен достојанственом представљању патриотизма као вредности ослободилачке борбе. На тај начин, између осталог, и српска национална идеја, коју желимо да представимо, избегава самоувереност али негује самопоуздање (Марковић, 2024) као узорно наслеђе предака.

У конкретним историјским околностима, оптерећеним бројним изазовима, врло је тешко уочити одмереност. Осим тога, приврженост њој врло често је била препозната или као слабост која обесмишљава национални успех, или као провинцијализам који одбацује космополитизам. Почетком прошлог века, већина Срба живела је изван Краљевине Србије (Samardžić, 1989). Та околност је била незаобилазни и водећи чинилац у препознавању значаја у томе да артикулација националне идеје буде првенствени државни интерес Краљевине. Због такве опредељености постојала је спремност политичке елите да се развој парламентаризма, односно његовог „зачетка” (Поповић-Обрадовић, 2008, стр. 431) и демократије, кроз неговање више-страначја у Краљевини Србији, услед „виших циљева” запостави и потисне.

Треба истаћи да су често ове манифестације потискивања биле злоупотређене кроз демонстрацију политичке некултуре, охолости, те бројних афера, чија је огољеност увелико превазилазила култивисаност и норме понашања. Та врста противречности и њиховог прерастања у острашћеност условила је бројне кризне ситуације у развоју институција и националне идеје, често их стављајући у антагонистички контекст. Оне су чиниле да се донесе закључак да је Краљевина Србија била изложена аутентичном историјском процесу са недовољно проученим последицама. За неке истраживаче то је био довољан разлог да се закључи да, упркос тежњи за супротним утиском, „политике није било”², што је поткрепљивао и проницљиво уочен својеврстан друштвени парадокс. Он се огледао у томе да је држава уводила модерно законодавство, а да при томе није била спремна да реформе спроведе у друштву како би оно доживело „премодерно стање” (Чавић, 2004).

И поред тога, сложићемо се са констатацијом да је Краљевина Србија напредовала у оба правца, и у демократском, и у националном, а многи ондашњи интелектуалци су, за разлику од каснијих, указивали да је то могуће. О њеној модернизацији сведочили су савременици и кроз појам *Периклове ере* (Грол, 2022). Премда је било видљиво аутократско супростављање критичком приступу и супротним идејама, реакције на њега, као карактеристика дијалектике развоја демократског друштва, нису изостајале. Између осталог, то је било приметно најпре кроз изборни цензус³, а потом и кроз значајну слободу штампе. Она је постојала у виду бројних дневних листова, периодике и публикација са различитим политичким и идеолошким опредељењима.⁴

На овакав развој догађаја свакако да је снажан утицај имао и приступ државе новог монарха Краљевине Србије, Петра Карађорђевића. Отклон од поретка донетог уставом 1901. године, који је предвиђао дводомни парламент и институцију Сената, која је суштински подржавала монарха, односно краља Александра Обреновића као „неприкосновеног носиоца државне, извршне власти” (Павловић, 2013, стр. 503), остварио се у правцу развоја парламентаризма и демократије. Нови Устав донет је 1903. године. Иако је и

² „Та политичка страст скоро је у потпуности одређивала свакодневницу, чиме се стално стварао утисак да се ради у друштву преоптерећеном политиком, друштву у којем политика одређује све друге димензије. Међутим, када се анализира политички дискурс, штампа, прогласи, говори, скупштинске расправе, лако се увиђа да, заправо политике није било” (Stojanović, 2010, стр. 39).

³ „Због сниженог симболичког пореског цензуса, бирачким правом био је обухваћен највећи део мушког становништва старијег од 21 године [...]” (Батаковић, 2012, стр. 396).

⁴ „На 302 српска листа и часописа, колико их је било 1912, у Србији је излазило 199, од којих само у Београду 126 (24 дневна листа, 20 књижевних, научних и политичких часописа, 82 стручна листа)” (Скерлић, 2009, стр. 333).

у њему краљева личност била неприкосновена (члан 40, став 2), чланом 116 је било предвиђено да се „никакав закон не може издати, укинути, изменити или протумачити без пристанка Народне Скупштине”. На овај начин, и уз независно судство (члан 146) и гарантовану личну слободу свих грађана (члан 9), која се ослањала на члан 22, који је подразумевао да „сваки Србин има право да у границама закона искаже своју мисао: говором, писмено, штампом или у сликама”, Уставом је заштићена слобода мишљења, без бојазни да се њена неприхватљива садржина за краља и владајућу политичку елиту санкционише без процесуирања, и то од прилично самосталног судства.

Уколико тумачимо атентат на Александра Обреновића и његову супругу, реализован у Мајском преврату, 28. на 29. мај 1903. године – када је група младих официра имала одлучујућу улогу у завереничком чину, и који је оставио до данас снажне рефлексије у историографији, које су препознале у карактеру српског народа потенцијал неизвесне опасности, који је водио у вртлог свеопштег рата (Klark, 2014)⁵ – као својеврсни притисак на новог краља да поштовањем новодонетог Устава избегне судбину последњег Обреновића, тада можемо свести личност и дело Петра Карађорђевића једино на послушника војничких клика, национално револуционарних и милитантних карактеристика.

Ипак, такав закључак је тешко одржив, а на његово одбацивање утиче и чињеница да је Петар Карађорђевић као младић превео дело угледног либералног мислиоца Џона Стјуарта Мила, *О слободи*, и написао предговор. Премда у то време имамо значајан број српских интелектуалаца који истражују англиканску и ширу западноевропску друштвену мисао⁶, немогуће је пренебрегнути ову чињеницу. Исто тако, констатација да је Петар под утицајем Владимира Јовановића, родоначелника српског либерализма, превео ово дело са француског 1868. године има ограничен домет, јер запоставља аутономију и јединственост Петрове мисаоне и друштвене наклоности. Штампане речи „слобода” великим словима у предговору другог издања ове књиге из 1912. године, када је Петар Карађорђевић већ био владар Краљевине Србије, истиче значај њеног смисла за државне и националне интересе Срба у тумачењу краља. Он није изгубио свој импулс ни након више од четири деценије, а слободарска убеђења Петра Карађорђевића (Живојиновић, 1988; Живојиновић, 2009) имала су свој упечатљив континуитет. „Само слободан човек, може оснажити своју вољу, и заложити сву снагу, да унапреди своју

⁵ Овом приликом треба напоменути да термин „месечари” за младе револуционаре просрпски и пројугословенски оријентисане уочи Великог рата, деценијама раније, анализирајући сусрет њиховог идеализма са стварношћу, помиње Слободан Јовановић (Јовановић, 2005).

⁶ „Преводи (енглеских писаца – прим. аут.) Чедомиља Мијатовића, Божицара Кнежевића, Лазе Костића и Љубомира Недића били су део њиховог личног занимања” (Марковић, 2024, стр. 58).

личност и да својом личношћу припомогне унапређењу народа, коме је по крви, језику, отаџбини, срећи и несрећи сродан. Из слободе чланова једнога народа, ниче укупна слобода тога народа. Као што је слобода унапредила и усавршила, поједину личност; тако исто развија унапређује и усавршава слобода скуп ти личности — читав народ” (Мил, 1868, стр. 9). Повољна атмосфера за развој слободне мисли⁷, уз дело владара као најснажнијег ауторитета парламентарне монархије Краљевине Србије и, са њом у вези, уместо „ирационалног национализма” (Милосављевић, 2002, стр. 324), национални идентитет, проистекао из историјског сећања, верске и језичке блискости (Суботић, 2012), имали су снажног покретачког и мотивационог утицаја на развој образовања и науке.

То је, поред личних склоности истраживача, омогућило појаву значајних дела, међу којима су и она која су се бавила промишљањем националне идеје српског народа. У представљању овог подухвата најпре треба истаћи допринос Јована Цвијића⁸, најугледнијег научника⁹ Србије почетком прошлог века. Његова географска и антрополошка истраживања поставиће темељ развоја проучавања идентитетских карактеристика. Тематски, за нас је значајан његов текст *О националном раду*, настао 1907. године. У њему, будући да „наша средина није довољно формирана за национални начин мишљења и рада”, Цвијић истиче потребу за много снажнијим ангажовањем интелектуалаца око афирмације српске националне идеје. Универзитет као место које као „најјачи културни центар има да предњачи у послу културног уједињења, без којег ни политичко уједињење не може бити потпуно” (Јовановић, 1914, стр. 192) види и Слободан Јовановић у свом осврту на мисију универзитета у Краљевини Србији.

Интелектуалци треба да постану носеће фигуре у развоју нације и „не смеју пустити осећањима и страстима на вољу”, јер је то пут који може да доведе до погрешне процене домета националних интереса и до осећаја самодовољности. Надовезујући се на ову одговорност, Цвијић (1927) истиче да је потребно „о нашим народним питањима обавештавати научне кругове и јавно мњење у свету”. На тај начин он препознаје значај отварања српског народа према утицајним светским политичким и економских круговима, како би интереси великих сила што више уважавали државне интересе Краљевине Србије. Цвијић ту самокритички истиче потребу за одбацивањем могућих „подвала”, односно лажних сведочења, које ће, без

⁷ „На путовањима изван Србије, јасно сам запазио да су слободе важан саставни део Србије и једна од њених најјачих привлачних снага” (Милојевић, 1927, стр. 63).

⁸ „Али је његово име тесно везано и са срећним развитком нашег националног живота” (Милојевић, 1927, стр. III).

⁹ „Јован Цвијић је први научни испитивач нашег народа, први научник који је ишао лично у народ и непосредним проматрањем и испитивањем тога народа вршио студије и долазио до научних резултата” (Милојевић, 1927, стр. XXI).

обзира на примамљивост њиховог учинка, уколико не буду откривене, суштински ићи у прилог противницима Србије. „Нарочито не треба користити познате шовинистичке фразе”, пише Цвијић (1927). У том изузетно значајном националном послу „универзитет треба да постане и морална снага нашег народа и центар који о националним питањима непрестано мисли” (Милојевић, 1927, стр. 58). Таква интелигенција ће својом одговорном интерпретацијом националне идеје омогућити да се у народу формира „истински патриотизам”, а не „патриотске фразе” и „патриотско дрбљање” (Милојевић, 1927, стр. 59).

Међусобне оптужбе странака и став да је само њихов програм веродостојан не доприносе, по Цвијићу, оваквом правцу развоја нације и треба тежити „да се избегну или бар ослабе међусобна трвења” (Цвијић, 1927, стр. 59). Цвијић потом указује и на проблем који доноси космополитизам у образовању потчињавајући све национално светском. „Недопустиво је волети човечанство и сваки други народ само не свој” (Милојевић, 1927, стр. 60). Из ових констатација, уз уважавање геополитичке стварности, Цвијић истиче да „право национално осећање не сме да буде прецењивање својих вредности, а потцењивање особина и права других народа” (Цвијић, 1927, стр. 62). То је пут у мржњу, у којем „шовинисти речима ласкају народној сујети и од штетног су утицаја на право формирање националног осећања и мишљења код једног народа” (Цвијић, 1927, стр. 62). Томе Цвијић додаје и констатацију да „уместо шовинистичког ласкања народној таштини, треба оштром критиком проценити способности, права и моћ своје државе и свог народа” (Цвијић, 1927, стр. 63). Остваривање оваког погледа на сопствени идентитет стављало је на испит народне карактеристике. За Цвијића је српски народ прилагодљив и пун „питомине”, без обзира на све недостатке који су га оповргавали. Последица тога била је трезвеност као рационалистичка црта идентитета Срба. Она је усмеравала развој у добром правцу, али јој је недостајала „рационалистичка навика која се добија дужим искуством и с вишом културом, под слободним приликама живота и развијања” (Цвијић, 1927, стр. 111). Треба истаћи да су те слободне прилике и њихов дужи континуитет управо и недостајале историјском развоју Срба.

Иако поједина тумачења у савременом научном приступу психологије и психоанализе одбацују етнопсихолошки приступ Јована Цвијића и своде препознатљивост карактеристика на појединца (Јоковић Пантелић, 2021, стр. 223), са историјског аспекта развоја једног народа ова проучавања и становишта која из њих проистичу врло често потврђује свакодневно искуство, као што је истовремено оно и сведок његовог негирања. Осим тога, уколико то делује као слаб аргумент, истичемо становиште да је друштво скуп његових појединаца. „Шта је друштво, држава и народ друго него скуп појединаца на њиховом путу од анонимне индивидуе до зреле личности” (Јеротић, 2004, стр. 43). Притом, треба имати у виду да се на

том путу сусреће „сугестивност и аутосугестивност људи” (Јеротић, 2004, стр. 43). Она усмерава понашање појединца у групи у правцу његовог прилагођавања и поред свих критичких мисли које су га истицале изван социјализације. Ова својеврсна хипокризија идентитета (Марковић, 2015) не алудира на одбацивање ставова Јована Цвијића. Напротив, сугерише да њихово проучавање треба да иде у том правцу, јер је тема идентитета исувише комплексна и непредвидива да би смело да дође до игнорисања ставова угледних интелектуалаца (Ковић, 2015). Од трагања за идентитетом појединца, односно од трагања „за трајним осећањем целовитости и постојаности личности упркос променама у њој и око ње” (Суботић, 2017, стр. 26), прича о идентитету се транспонује и у политичку вољу политичке заједнице која чини национални идентитет (Смит, 1989).

Некако у исто време када је Јован Цвијић препознао трезвеност у народу и код интелигенције дешавало се суочавање са романтичарским заносом националне идеје. Савремена промишљања националног идентитета кореспондирају са ставовима Јована Цвијића и временом када су се јавила. Незаобилазно, уколико нас занима развој националне идеје, ова промишљања су доступна у истраживањима Јована Скерлића, једног од најпознатијих српских књижевника, критичара и политичара „снажне речитости” (Читуља Јована Скерлића, 1914, стр. 782). У свом значајном делу о развоју књижевности и њеном утицају на омладину Скерлић је, између осталог, покушао да систематизује романтичарски развој књижевности Срба, али пре свега у контексту њеног утицаја на друштвени и национални развој.

Одлучно се суочавајући са предрасудама о пресудном утицају стваралачке и уметничке импресије на развој националне идеје и њену трансформацију у легитимни друштвени интерес и државни програм, Скерлић, који је слободу волео „до заборавља на самог себе” (Читуља Јована Скерлића, 1914, стр. 792), упозоравао је на последице ужурбаности у оправданом слободарском набоју народа, који подстиче уметничко надахнуће, пркосећи реалним геополитичким околностима. Тако он пише о „патриотском нестрпљењу”, насталом на таласу „моде посрбљавања и национализације” (Скерлић, 1906, стр. 219) уметничког стварања. Овај процес дешавао се под снажним утицајем националног окупљања великих европских народа, када су писци трагали за обновом историјске државности Срба, за коју је Јован Суботић сублимирано писао: „И Србију дићи Душанову” (Скерлић, 1906, стр. 223).

Талог вишевековног ропства под Турцима несумњиво да је био значајан допринос преображају идеје о националној слободи у брзоплету друштвену помаму, која је изразитом емоцијом мутила реалну ситуацију. „А ван сваке сумње је да је 50000 српских витезова довољно да сатре 100000 гњилих Турака!” (Скерлић, 1906, стр. 226). Ђура Јакшић позива: „На оружје. Србин је јунак. Јунак је гром!” (Скерлић, 1906, стр. 226). Скерлић је у овим делима, осим слободарске еуфорије, као претећу сенку видео и „књижевност пуну

мржње” (Скерлић, 1906, стр. 228) према окупатору, а као њен слободарски антипод неговане су неподељене симпатије према јуначкој и слободарској Црној Гори, која је представљала метафору „кипећег одушевљења” (Скерлић, 1906, стр. 234, 397), односно „бајроновско осећање” (Скерлић, 1906, 401) Срба према сопственој слободи и уједињењу историјских крајева. Ово је било доминантно становиште и поред већ постојећег упозорења Илариона Руварца (1899) да је слободарска прошлост Црне Горе, у односу на остали део Српства, упитна.

Налазећи узор у либералним и републиканским идејама из Западне Европе, „нарочито Џона Стјуарта Мила”, млади српски револуционари су калемили модернизам на рурални карактер српског друштва. Сусрет новог са конзервативним изазвао је међусобно неповерење и нервозу, а њихов додир често је био у облику нетрпељивости код присталица и једних, и других. Та нетрпељивост за поједине историографе добила је трајни карактер (Perović, 2015), који је за последицу имао друштвену кризу која није окончана.

Свакако да је било тешко достићи одмерен приступ, не само зато што је био тумачен као пораз сопственог убеђења већ зато што се, са становишта „епског јунаштва” које се поново рађа, он доживљавао као кукавички чин. У том процесу „истицања страсти над разумом” (Скерлић, 1906, стр. 396) и „хипертрофији осећања” (Скерлић, 1906, стр. 405) развила се потреба „вечитог заноса”, коју је присталица националне идеје морао стално да испољава. За тако нешто је била потребна вештачка подршка коју, како сведочи Скерлић, млади национални занесењаци проналазе у алкохолу. Тада то није била усамљена констатација.¹⁰

Такав процес видљив је почетком прошлог века код свих народа Балкана. Ослоњен на причу о сопственој величини – алијанс грандиозности у прошлости – национални израз надилази реалне могућности и преображава се у историјско право на територијалност која не уважава тренутна национална осећања других, већ намерава да обнови зенит државности својих средњовековних и античких предака. У овој посвећености у потпуности се одбацује тадашњи контекст постојања тих држава, као и упитности самог постојања њиховог националног израза; ствара се мит о државној и националној узорности.

Сукоб оваквих националних самообмана, уколико се не би указало на његов разарајући ефекат, пре свега на оне који га негују, а онда и на оне који му се налазе на путу, био је неминован. Из тог разлога се наративу упозорења да се национална идеја не развије у националистичку претензију, јер се

¹⁰ „Наше национално осећање нам често изгледа моментално и праскаво. Ми се одушевљавамо од времена на време. У нас се измењују стања сангвиничног ентузијазма и једне страшне апатије. Те промене имају нешто што наличи на душевно стање једног алкохоличара” (Дедијер, 1910). Видети и Марковић, 2011, стр. 67–68.

„народности на својим граничним крајевима [...] једна у другу преливају” (Новаковић, 1906, стр. 304), придружује и Стојан Новаковић кроз своја проучавања народа Балканског полуострва. Тако он 1906. године пише о приступима националној идеји: „И ми и Бугари тражимо своја етнографска права са основе народности. С тога се изгубосмо око јадне филологије [...] ми тражимо Србе, а Бугари опет Бугаре све донде докле мислимо да су наше границе. По тим местима нико не сме бити ништа друго него Србин, и то не државни Србин, него ’чист’, ’овејан’ национални Србин. Грци се од нас у томе дијаметрално разликују. Они већ цртају не само етнографске карте, као ми и Бугари, него карте етнократске” (Новаковић, 1906, стр. 314).

Новаковићева проучавања анализирају актуелне приступе истраживања етничке распрострањености балканских народа. Он учова њихову арогантну разметљивост, која ствара рањивост и напетост у међудржавним односима и која се манифестује кроз ратне сукобе. Зато Новаковић инсистира на одбацивању романтичарског и нереалног приступа националним интересима и заговара договор који би успоставио одређен територијални, национални и политички баланс. „Међусобни споразум пак и на основу истога балканска федерација не може се постићи ни на основу старих традиција, ни на основу савремене етнографије и фантастичних етнографских карата и још фантастичнијих претензија, него једино деобом на основу *међусобне равнојтеже балканских држава*” (Новаковић, 1906, стр. 401).

На његову велику жалост, деоба се на Балкану успостављала наметањем и применом силе једних над другима. То је пратио споразум који је створио задовољног али осионог победника и пораженог који, зато што је на пораз насилно приморан, развија свој национални интерес у правцу осветољубивог ишчекивања. Национални реализам, односно одмерено и трезвено неговање националне идеје и, са тим у вези, државних интереса, за које се Стојан Новаковић залагао, иако не директно повезано, било је подржано кроз ставове Лазе Костића, који се у својој *Књизи о Змају* (Костић, 1989) на карактеристичан луцидан начин обрачунао са илузионизмом романтичарског заноса. Као што можемо видети, упозоравајућа прича о негативном утицају националистичке фантазмагорије ширила се међу српском интелигенцијом и својим замахом је придобијала и младе нараштаје.

Тако је петнаестогодишњи Милан Кашанин 1910. године објавио свој први чланак, који је представљао смео обрачун са заносном причом о сопству, *Змајев национализам* (Стоканов, 1982), који говори о предности образовања над фразеологијом подобне слаткоречивости. Кашанин инсистира на очувању националног идеала. „Змајев рад на националној поезији дели се на два дела, која су сасвим супротна у идеји, али зато ипак, једнака у идеалу” (Кашанин, 1910). Међутим, његово очување и одбрана, показало се, нису били могући кроз панегирик „славној прошлости”, коју је требало

изнова оживети пркосећи постојећој геополитичкој констелацији, која је занемаривана или омаловажавана.

О свему томе Кашанин сведочи указујући на романтичарски полет Јована Јовановића Змаја као својеврсног симболичког представника овог емотивног националног покрета. „Док је Змај мислио да се нашем народу једино може помоћи оружјем, он, као и сва тадашња интелигенција, сања о Уједињеном Српству, о новом Душановом царству. Песме из тог доба су му у томе духу, дакле у духу тадашњих идеја, у духу романтичне, ритерске, да речемо школе. Идеја тих песама, односно тог нараштаја је: ослободити Србство, начинити од њега једну јаку државу, па ће просвета доћи и сама” (Кашанин, 1910, стр. 4).

Национална борба као ексклузивна сатисфакција и одушевљено дочекана замена целокупног процеса стварања модерне српске нације и није имала успеха управо услед запостављања носећих упоришта идентитета, на пример просвете и културе. Зато Кашанин поздравља Змајев заокрет и истиче његову спремност да прилагоди своју националну реторику истичању вредности.

„Но доцније, после великих политичких неуспеха, када је Змај са целим тадашњим нараштајем увидео, да се не може ништа или само врло мало може урадити „крвавим радом” и узалудним „кипећим одушевљењем”, да лепи сан није јава – реалност – у Змајевој националној родољубивој поезији настаје обрт. Он се оставља празних реторских фраза, лепих снова да се „Авала с Ловћеном пољуби...” и прихвата се реалнијег, поузданијег и позитивнијег рада: ширење културе у што шире слојеве нашег заосталог народа.” (Кашанин, 1910, стр. 4)

Милан Кашанин је био врло осетљив на фразеологију која стигматизује сваки покушај продубљивања постојећих сазнања и нарушавање постојећег контекста наратива о сопству. Није био усамљен у овој националној самокритици међу савременицима. Разматрајући након Великог рата књижевно стваралаштво и друштвене идеје које су настале почетком двадесетог века, он је посебно апострофирао и стваралаштво Исидоре Секулић и Вељка Петровића. За Кашанина, „они припадају врсти интелектуалиста, код којих је васпитање надвладавало нагоне, мисао постала претежнија од маште” (Марковић и Вучковић, 2018). Они су „без великих мистичних екстаза, људи од мере и од реда, без јаким примеса примитивности и неоварварства, ближи су књижевној еволуцији него револуцији, у вези су с традицијом, имају у главном и у већини више образовања и артизма него елементарне снаге” (Кашанин, 1925, стр. 43).

О својој привржености култури и поменутом надвладавању нагона Исидора Секулић сведочи у чланку *Културни национализам*. Први пут је објављен 1913. године и, као и претходна промишљања, био је инспирисан

актуелним стањем српске националне идеје и околностима које су могле да допринесу њеном развоју. Неочекивани успеси војске Краљевине Србије у Првом балканском рату затекли су водеће европске државнике, а потом довели и до неодрживости њихових дотадашњих војно-дипломатских погледа на Србију. Њихова корекција била је неминовна, а „касабски”, односно провинцијални наратив о Српству морао је да се трансформише или је могао да буде непријатно превазиђен.

У том погледу било је и оних који су такав приступ одбацили, усвајајући други, чисто потцењивачки, управо јер је за њих „пијемонтско-слободарски” карактер националне борбе Срба био израз државно-територијалне претње. Аустроугарска монархија је била очити пример ових погледа, а сваки национални интерес Срба, без обзира на меру његовог дмета, ометан је из егоистичних политичких разлога, који су јачали напетост на Балкану. Одговор на ову националистичку бруталност био је видљив у спремности на самоодбрану, а покушај његове трансформације у пренаглашени одговор, који звучи попут претње којом је инспирисан, онемогућен је човекољубљем српске националне идеје.

Придружујући се националном заносу услед успеха, Исидора Секулић је скренула пажњу да је, након достојне прославе, било потребно преузети одговорност у изразу сопствене националне идеје (Марковић и Бесермењ, 2011). Инспирисана постојећим промишљањем српске националне идеје и склона јачању одговорности, Исидора Секулић је остала доследна и упозорила је да национализам треба да се одупре ирационалном мистицизму. То упозорење није имало намеру да обесхрабри „недогледан национални оптимизам” (Скерлић, 2009, стр. 341), који је препознао и Јован Скерлић, већ, напротив, да га промовише као тековину примамљиве културне мисије Срба.

Зато Секулић и пише да „у том национализму требало би да нема мистике, треба савлађивати мистицизам. Тај национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска...” (Секулић, 2023, стр. 37). Исидора Секулић је са правом указала да „националност није, као што се обично мисли, загађивање, мржња на све ненаше и претња песницом из велике одвојености и отуђености. Национализам је и у том, у суровом елементу народног живота, али стални, еволутивни национализам је ведро лице, отворена памет, отворено срце, несебичност, култура у најлепшем облику” (Секулић, 2023; Јовановић, 2005).

Она је овим чланком намеравала да повеже и опште људске вредности са самосвојношћу националног израза, указујући на њихову условљеност. „Не помаћи, него дићи треба линију националног нашег живота. Други, нов, сложенији облик треба да добије наша тежња за националним наплетком. Треба да дође ново схватање, мисао уопће, не о нашем одношају

према појединим пријатељским или непријатељским народима, него према човечанству... Јер само ствар човечанства је стално велика, опћа и света, и тек кад се и ми с њом свежемо, наши циљеви постају апсолутно оправдани и моћни. Иначе, код културног националца настају часови смућености, незадовољства, сумње и патње, због уског једноликог схватања... Док смо уско и само својски национални, а не и човечански национални, не можемо имати високих максималних радова” (Секулић, 2023, стр. 38).

У иоџрази за закључком

Становиште Исидоре Секулић постаје својеврстан синоним за одговоран, толерантан, као што смо на почетку поменули – израз који одише самопоуздањем, а не самоуверен израз националне идеје Срба (Марковић, 2021) уочи Великог рата, и то без обзира на то што многи од њих живе у дивергентним државним творевинама и што је, условљен тиме, њихов национални израз био полицентричан (Радојевић и Димић, 2014). И поред тога, одређене велике силе, пре свих Аустроугарска монархија, доживљавале су српску националну идеју не као еманципаторску са правом на слободу народа, већ као империјалну претњу сопственим државним интересима.¹¹ Одрживост ове констатације није могла да поколеба ни надмоћност Монархије у броју становника, као ни њена неупоредиво већа територијална распрострањеност.

У многобројним оптужбама о „Великој Србији” (Попов, 2007), чији таласи досежу до данашњице, стваран је стереотип о „србијанском империјализму”, који угрожава и Аустроугарску монархију. Тај наратив о претенциозности (Марковић и Вучковић, 2022), накалемљен на представу о Србима с краја прошлог века, чијој су негативној вокацији допринели бројни промашаји у националном изразу (Николић, 2017), за које је недостајало интелектуалног напора да се одбаце, у савременој светској историографији која се бави Великим ратом и улогом Срба у његовом отпочињању често је занемаривао изјаву из 1909. године Конрада фон Хецендорфа, начелника генералштаба Аустроугарске монархије, да је „чак и мала, али независна Србија опасна” (Муљтатули, 2014, стр. 162). Из тог разлога, након тзв. Анексионе кризе, Хецендорф је и предлагао превентиван рат против Краљевине Србије, надајући се да ће на тај начин потиснути и Царску Русију (Ђоровић, 2021; Ђорђевић, 1961; Екмечић, 1973). Након атентата у Сарајеву, када је Гаврило Принцип, припадник националне и пројугословенске организације *Млада Босна*, усмртио престолонаследника Франца Фердинанда (Дедијер, 1965), уследила је „јулска криза”, која је одбацила дипломатију као начин решења

¹¹ „Национализми, балкански и сваки други били су означени као реакционарни, а удружени са милитаризмом, били су привредно штетни и друштвено опасни” (Живојиновић, 2011, стр. 329).

проблема. То најбоље илуструје текст ултиматума Аустроугарске монархије упућен Краљевини Србији. За њега је и министар иностраних дела Царске Русије, Сергеј Сазонов, написао да је то „пажљиво припремљени план за који је унапред добијена сагласност немачке владе” (Сазонов, 2002, стр. 76).

Краљевина Србија, неоправдано и, притом, брзоплето али смишљено оптужена, нашла се на удару бечког империјализма, који је био претходница „продора на исток” (Mitrović, 1981) Другог немачког рајха и његове милитаристичке државне клике на челу са царом Вилхелмом II. Дошло је до четворогодишњег светског ратног сукоба од 1914. до 1918. године. Краљевина Србија, ослоњена на искрени патриотизам становништва, представљен кроз однос према мобилизацији и борбеном сукобу, сведочи о достојанству сопствене националне идеје, која је била носећи мотив одбрамбеног рата. Илустрација њеног развојног наратива, од егзалитарног до одмереног, одбацује сваки покушај савремене историографије да Србе прогласи „реметаличким фактором” (Klark, 2014).

Штавише, српска национална идеја представља одржив спој аутономног развоја и рефлексije универзалних идеолошких вредности, настао кроз суочавање са бројним противречностима и недостацима, са надом да ће бити превазиђени. У њеној еманципацији ни данас, након 110 година, иако има примера самовоље и уобразиље, нема места за постиђеност услед недела. Трансформација српске националне идеје у југословенску интеграцију (Димић, 1998) била је претеча идентичних подухвата европских нација и држава након Другог светског рата. Приложене жртве српског народа у том процесу биле су огромне – људски неприхватљиве.

Литература

- Батаковић, Д. (2012). О парламентарној демократији у Србији 1903–1914. *Глас Српске академије наука и уметности*, 16, 391–408.
- Грол, М. (2022). *Из њедрајне Србије – ујисци и сећања о времену и људима*. Београд: Порталибрис.
- Дедијер, В. (1965). *Сарајево 1914*. Београд: Просвета.
- Дедијер, Ј. (1910, 30. октобар). Наш национализам. *Слоја*, IV (42), 17.
- Димић, Љ. (1998). *Срби и Југославија*. Београд: Стубови културе.
- Ђорђевић, Д. (1961). *Царински рај Аустро-Угарске и Србије; 1906–1911*. Београд: Историјски институт.
- Екмечић, М. (1973). *Рајни циљеви Србије 1914*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Живојиновић, Д. (1988). *Пејшар I Карађорђевић. Живојин и дело у изнансјиву 1844–1903. године*. Београд: БИГЗ.
- Живојиновић, Д. (2009). *Краљ Пејшар I Карађорђевић*. Београд: Завод за издавање уџбеника.

- Живојиновић, Д. (2011). *Надмени савезник и занемарено српство, Британско-српски односи (1876–1941)*. Београд: Албатрос плус.
- Јеротић, В. (2004). *Вера и нација*. Београд: „Арс libri”.
- Јовановић, С. (1914). Универзитетско питање. *Српски књижевни гласник*, 3, 191–200.
- Јовановић, С. (2005). *Културни образаи, Један прилои за ироучавање српској националној карактера*. Београд: Стубови културе.
- Јоковић Пантелић, М. (2021). Антрополошке, етнопсихолошке и карактеролошке студије о корупцији у Србији. *Гласник Етнографској институцији САНУ*, 1, 221–241. <https://doi.org/10.2298/GEI2301221J>
- Кашанин, М. (1910, 20. новембар). Змајев национализам. *Слоја*, IV (45), 1.
- Кашанин, М. (1925). Писци из Војводине, пред рат и после рата. *Летопис Матице српске*, 303 (1), 39–45.
- Ковић, М. (2015). Политичке идеје Јована Скерлића: поглед из 2014. године. У: С. Владушић и Ђ. Ђурић (прир.), *Први светски рат: зборник радова* (стр. 39–47). Нови Сад: Матица српска.
- Костић, Л. (1989). *Књига о Змају*. Нови Сад: Матица српска.
- Марковић, С. (2011). *Политичка биографија Јована Јоце Лаловића*. Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору.
- Марковић, С. (2015). Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба. *Српска политичка мисао*, 1, 57–70.
- Марковић, С. (2021). Национална идеја Срба, између самоуверености и самопоуздања. У: С. Шљукић и С. Владушић (ур.), *Нација и образовање* (стр. 171–188). Нови Сад: Матица српска.
- Марковић, С. (2024). *Национално без одијума, поглед без цензури*, књ. 4. Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору.
- Марковић, С. и Бесермењ, С. (2011). Културни национализам у политичкој мисли код Срба почетком 20. века. *Српска политичка мисао*, 4, 377–394.
- Марковић, С. и Вучковић, Ж. (2018). Компраторска искушења елите и њихов утицај на идентитет Срба Војводине – историјски осврт. *Култура пописа*, посебно издање, 201–210.
- Марковић, С. и Вучковић, Ж. (2022). У потрази за „културним национализмом” српске политичке мисли. *Српска политичка мисао*, 1, 75–92.
- Мил, Џ. С. (1868). *О слободи*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- Милојевић, Б. (1927). *Цвијићева књига*. Београд: СКЗ – Штампарија „Свети Сава”.
- Милосављевић, О. (2002). *У традицији национализма, или српских национализма 20. века о „нама” и „другима”*. Београд: Хелсиншки одбор.
- Муљатагули, П. В. (2014). *Император Николай II и предвоенни кризис 1914. года*. Москва: РИСИ.
- Николић, К. (2017). *Једна издубљена историја – Србија у 20. веку*. Београд: Службени гласник.
- Новаковић, С. (1906). *Балканска историја и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Павловић, Ђ. (2013). Устав Краљевине Србије из 1901. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 144 (3), 509–522. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1344509P>

- Попов, Ч. (2007). *Велика Србија – стварности и мити*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зоран Стојановић.
- Поповић-Обрадовић, О. (2008). *Парламентаризам у Краљевини Србији од 1903. до 1914*. Београд: Логистика.
- Радојевић, М. и Димић, Љ. (2014). *Србија у Великом рату 1914–1918*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Руvaraц, И. (1899). *Montenegrina. Прилозици историји Црне Горе*. Земун: Штампарија „Јован Пуљо”.
- Сазонов, С. Д. (2002). *Воспоминания*. Минск: Харвест.
- Секулић, И. (2023). Културни национализам. У: М. Вучинић (прир.), *Културни национализам: есеји и чланци* (стр. 34–40). Београд: „Catena mundi”.
- Скерлић, Ј. (1906). *Омладина и њена књижевности (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Скерлић, Ј. (2009). *Историја нове српске књижевности*. Београд: Просвета.
- Смит, А. Д. (1989). *Национални идентитети*. Београд: Библиотека „20. век”.
- Стоканов, Р. (1982). Милан Кашанин у сомборској Слози. *Дометти*, 34, 77–80.
- Суботић, М. (2012). *Идентитети и идеолошка стварности Срба*. Београд: ИПС.
- Суботић, М. (2017). О психичким својствима, менталитету и идентитету Срба динараца. *Политичка ревија*, 3, 25–43.
- Ђорић, В. (2001). *Историја српског народа* [интернет издање]. Београд: Јанус. https://www.knjigeonline.com/wp-content/uploads/2023/05/CorovicVladimir_IstorijaSrpskogNaroda-1_compressed.pdf
- Цвијић, Ј. (1927). *Психичке особине Јужних Словена*. Београд: СКЗ – Штампарија „Свети Сава”.
- Чавић, М. Ж. (2004). *Социјална историја Србије 1815–1941*. Београд: Клио.
- Читуља Јована Скерлића. (1914). *Српски књижевни гласник*, 10, 779–801.
- Klark, K. (2014). *Mesečari. Kako je Evropa krenula u rat 1914*. Beograd: Heliks.
- Mitrović, A. (1981). *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1914*. Beograd: Nolit.
- Perović, L. (2015). *Dominantna i neželjena elita, beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*. Beograd: Dan Graf.
- Samardžić, R. (1989). Migrations in Serbian history. In: I. Ninić (Ed.), *Migrations in Balkan History* (pp. 83–91). Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Stojanović, D. (2010). *Уље на води. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Pešcanik.

Saša S. MARKOVIĆ

University of Novi Sad
Faculty of Education in Sombor
Sombor (Serbia)

The National Idea of the Serbs in 1914: Curiosity and/or Destiny?

Summary

The development of the Serbian national idea is a layered, complex, and historically enduring phenomenon. It consists of a palimpsest of numerous ideas shaped at various moments throughout the struggle for liberation and state formation. Each layer reflects a distinct approach in which rational thought intertwines with the overwhelming power of emotions. Patriotism is often inspired by a romanticized representation of the past. Through the adoption of education, the national idea could have become more grounded in reality, but the will to realize such an ambitious project was lacking. Conversely, it risked becoming increasingly imaginary guided by idealized notions yet ultimately overwhelmed by complex realities. At times, this idea fostered genuine self-confidence; at others, mere self-assuredness. The line between the two is often blurred, and an exclusive reliance on either may have hindered national development. The way out of this contradiction lies in confronting the Serbian national idea and its manifestations without ideological bias—neither glorifying nor denying it.

Keywords: nation; idea; Serbs; education.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).